

Історико-педагогічна інформативність та джерелознавчий потенціал художньої спадщини українських письменників у дослідженні проблем виховання дітей другої половини XIX ст.

У статті з'ясовано інформативні можливості української реалістичної художньої літератури другої половини XIX ст. як історико-педагогічного джерела на прикладі творів Марка Вовчка, А.Свидницького, І.Нечуя-Левицького, О.Кониського, Панаса Мирного, Б.Грінченка, М.Номиса, І.Франка, а також запропоновано варіант джерелознавчої методики аналізу художніх творів. У роботі встановлено джерела відомостей українських письменників про сучасну їм дійсність, розкрито оцінку письменниками-реалістами наслідків освітніх реформ другої половини XIX ст. та показано особливості виховання дітей досліджуваного періоду. Виявлено проблеми виховання дітей другої половини XIX ст. і охарактеризовано специфіку художніх реалістичних творів як джерела історико-педагогічного знання.

Ключові слова: історико-педагогічне джерело, інформативність, українська реалістична проза, художній метод пізнання, українські письменники, педагогічні погляди, виховання, освіта, школа, сім'я, просвітницько-педагогічний рух, друга половина XIX століття.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Однією з важливих передумов подальшого розвитку української історико-педагогічної науки визнається необхідність розширення її джерельної бази та оновлення теоретико-методологічного та методичного інструментарію. Причому удосконалення, модернізація теорії історико-педагогічного пізнання тісно пов'язані із збагаченням його інформаційного забезпечення. Окреслені пріоритети вимагають, зрозуміло, віднайдення та залучення джерел, які раніше серйозно не розглядалися у такому ракурсі. Одним з них може стати такий різновид нарративних джерел, як художня реалістична література, що виникла у XIX ст. й обрала методом пізнання дійсності правдиве відтворення оточуючого письменників соціального середовища й процесів, які у ньому відбуваються. Прагнення сучасних істориків педагогіки залучити якомога ширший діапазон різноманітних джерел для пізнання та аналізу виховного процесу минулого зумовило залучення для дослідження творів художньої культури.

Аналіз досліджень і публікацій... Важливу допомогу в процесі теоретичного усвідомлення нових тенденцій у вітчизняній історико-педагогічній науці надало вивчення робіт А.Алексюка, О.Вишневецького, Л.Вовк, С.Золотухіної, О.Сухомлинської та ін. Взаємозв'язок та відмінності між науковим та художнім методами пізнання дійсності стали об'єктом дослідження Л.Виготського, Ю.Андреева, Б.Мейлаха та ін. Про необхідність залучення у дослідженні художніх творів як історичного джерела стверджували історики В.Семевський, А.Предтеченський, Н.Миронець, І.Беленький, С.Шмідт та ін. Цінними для нашого дослідження є наукові розвідки сучасних істориків педагогіки (Г.Белан, Н.Побірченко, Н.Шевченко, Н.Опанасенко, Л.Проців, О.Мальцевої, Л.Федяєвої та ін.), у яких з позицій об'єктивності та теоретико-методологічних можливостей сучасної педагогічної науки переосмислюється педагогічний доробок І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, О.Кониського, Б.Грінченка, І.Франка, та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми... Творчість видатних майстрів українського художнього слова, яскравих представників реалістичного методу в українській літературі, досить ґрунтовно вивчена вітчизняним літературознавством (В.Власенко, Н.Крутікова, М.Пивоваров, М.Сиваченко, В.Черкаський та ін.). На сучасному етапі у вітчизняній науково-педагогічній думці також немало праць присвячено дослідженню просвітницької діяльності та педагогічних поглядів українських письменників: (Г.Белан, Н.Побірченко, Н.Кошиленко, О.Неживий, Н.Опанасенко, С.Золотухіна, В.Окорнов та ін.). Окремі аспекти педагогічної й просвітницької діяльності українських митців слова стали предметом наукових досліджень та розвідок Л.Вовк, В.Кравця, Б.Ступарика, І.Зайченка, О.Сухомлинської, Л.Березівської та ін. Проте доводиться констатувати, що творчість українських письменників у ракурсі значення її як джерела історико-педагогічного знання дотепер майже не досліджувалась.

Формулювання цілей статті... **Мета нашої статті** полягає у з'ясуванні інформативних можливостей української реалістичної художньої літератури другої половини XIX ст. як історико-педагогічного джерела у дослідженні проблем виховання дітей другої половини XIX ст..

Виклад основного матеріалу... Традиція вивчення творів митців як одного з історичних джерел, у яких міститься цінна інформація про уявлення людей минулого, їх соціальні й моральні орієнтири, ідеали, психологічні особливості, починається ще з історика В.Ключевського. Продовжили цю традицію Н.Піксанов, М.Марченко, О.Бушмін, Н.Соколов, Н.Василенко та ін. Так, Н.Василенко дослідила відображення історичних подій Доби українського козацтва в художній творчості Д.Яворницького.

Як бачимо, в сучасній історичній науці широко використовуються художні твори для дослідження реалій певної історичної епохи. Ця тенденція також присутня нині і в історико-педагогічних дослідженнях виховного процесу минулого. Так, автори підручника «Історія педагогіки та освіти в Україні» П.Лузан та О.Васюк вважають, що «джерельну базу історико-педагогічного знання становлять пам'ятки древньої писемності, древні манускрипти, древні рукописи з питань освіти й виховання; архівні джерела; твори живопису, літератури, скульптури в аспекті ретроспектив освітньо-виховних технологій; закони, проекти, звіти, доповіді (офіційні матеріали) конкретних держав у минулому; педагогічна, навчальна та методична література минулого; матеріали загальної та педагогічної преси минулого; мемуарна література минулого» [4, с.7].

Ще на початку ХХ ст. французькі історики Л.Февр та М.Блок звернули увагу на підхід історії до сфери опису без намагання досягти «подійного», глибокого людського змісту, на схильність до «традиціоналізму у постановці проблем та побоювання нових, особливо проблем культури, духовного життя». Ці думки знайшли відгук у сучасній вітчизняній історіографії.

У чому полягає особливість художньої літератури як історичного джерела? На думку сучасної дослідниці, історика Г.Карпенко ця особливість «зумовлена гносеологічною природою наукового та художнього методів пізнання дійсності. Традиційні джерела історичної науки (актові або оповідні) характеризуються фіксацією фактів, що дійсно мали місце» [2, с.2].

Митці художнього слова оперують принципово іншим методом і пізнання дійсності, і оформлення результатів такого пізнання. Вони своєю креативною уявою створюють, так би мовити, образну модель суспільного життя, намагаючись оцінити її через призму власного суспільного ідеалу. Через це художня література не може «на рівних» конкурувати з іншими видами джерел історичної науки. На думку більшості вчених, вона стане у нагоді досліднику для більш глибокого проникнення у зміст історичної доби, що вивчається, тобто повинна розглядатися як джерело історичного знання, а не історичної науки. Але варто висловити деякі думки з цього приводу. Справа в тому, що художні реалістичні твори є носіями низки історичних фактів, аналогічних до фактів з традиційних джерел історичної науки (на що наприкінці ХІХ ст. звернув увагу В.О.Ключевський): людські почуття, сподівання, ідеали, психологічні колізії, моральні оцінки дійсності тощо. Такі факти, майже відсутні в інших джерелах, можуть найбільшою мірою прислужитися антропологічній методології історичного пізнання.

Науковець Р.Мнухіна детально пояснила, чому художні твори можуть слугувати історичними джерелами: «відбиття багатьох сторін життя буває в художньому творі більш влучним і глибоким, ніж у будь-яких історичних джерелах, що й дозволяє вченим використовувати матеріал мистецтва у вивченні історії суспільства для виявлення духовних, психологічних проблем соціального розвитку» [8, с.286].

Авторитетний спеціаліст у галузі джерелознавчого потенціалу художньої літератури, Н.Миронець, вважає, що «роль історичного джерела можуть виконувати тільки твори реалістичні, твори, яким властивий історизм» [7, с.43]. Дослідниця пропонує вважати історично достовірним твір, в якому «фактичні неточності, допущені автором, не призводять до перекручення змісту, суті подій» [7, с.43]. Науковець визначила значення художньої літератури, а також сформулювала вимоги, які треба враховувати при використанні цього особливого джерела. Художні твори можуть містити інформацію про реальні події та особистості, але їх головним позитивним моментом буде показ «на основі правдивого зображення життя... закономірностей розвитку суспільства» [6, с.140].

У другій половині ХІХ століття в українській літературі провідним художньо-стильовим напрямом стає **реалізм**. Письменники-реалісти основу художнього образу вбачали у його відповідності реальній дійсності, а також у зображенні насамперед типізованих образів, змалюванні типових обставин. У реалістичних творах знижується роль абстрактного алегоризму й дидактизму, за яких штучно створене морально-етичне начало переважало над естетичним.

Отже, українська реалістична література свідомо ставила своїм завданням описувати реальне життя й давати суспільну оцінку явищам, тобто показувати розвиток людського духу протягом певного історичного відрізка, й збагачувала знання сучасності своєю «зображувально-почуттєвою картиною світу». Такі особливості реалістичного методу в художній творчості і зумовили характер історико-педагогічної інформації, яка містилась у творах митців того часу.

Тема дитинства не є новою в українській літературі. Проблема виховання дітей, дитячого горя, дитячих страждань, сімейного побуту дуже гостро поставлена у творах українських письменників другої половини XIX ст. Глибоке проникнення у внутрішній світ дітей, переконливе розкриття зв'язку процесу виховання й самовиховання особистості із процесом перебудови суспільства характерно для таких майстрів слова, як І.Нечуй-Левицький, А.Свидницький, Панас Мирний, Б.Грінченко, Олена Пчілка, О.Кониський, М.Старицький, Володимир Леонтович, І.Франко. Вивчення педагогічних ідей, що містяться в художній літературі, багато в чому сприяє відновленню, відтворенню й збереженню духовно-моральних скарбів народу, головне ж – суттєво розширюють межі етнопедагогічного простору.

Як зазначає сучасний історик педагогіки Н. Побірченко, «починаючи з 50-60-х рр. XIX ст. передову інтелігенцію, багатьох представників прогресивної громадськості полонили ідеї просвітництва, духовного розкріпачення особистості, прогресивні напрямки у вихованні дітей» [9, с.4].

У другій половині XIX ст. в українській літературі з'являється чимало різноманітних і різнопланових художніх творів, присвячених розкриттю теми дитинства, які не лише відображають певну соціальну і психологічну реальність, а й культуру дитинства, її національну забарвленість, внутрішній світ дитини, спрямованість її інтересів, формування характеру, наукового світогляду тощо. Серед таких творів провідне місце займають «Люборацькі» (1862 р.), «Двоє упертих» (1869 р.) А.Свидницького, «Дві московки» (1868 р.), «Причеп» (1869 р.), «Вітрогон» (1891 р.) І.Нечуй-Левицького, «Автобіографія Білокопитенка» (1861р.) М.Номиса та інші [9, с.4].

Проте, доводиться констатувати той факт, що проблема детального розгляду реалістичних творів з огляду на їх історико-педагогічну інформативність не стала предметом комплексного дослідження. Однак вчені (зокрема, філологи), розглядаючи життєвий і творчий шлях письменників, звертали увагу на високу історичну реалістичність їх творів. Так, Н. Крутікова, підкреслюючи реалізм художньої спадщини українських письменників другої половини XIX ст., звернула увагу на постійне спостереження митців за народним життям, яке вони описували у вигляді цікавих сюжетів.

Питання використання творів художньої літератури в процесі історичного пізнання неодноразово піднімалося дослідниками XIX – XX ст., які переконливо доводили необхідність залучення таких знань про історичне минуле, що містять реалістичні художні твори.

Особливістю української літератури XIX ст. був її постійний тісний зв'язок із національно-визвольним рухом: як правило, всі визначні українські літератори належали до певних об'єднань – громадівських, народницьких та ін. Українська література XIX ст. розвивалася у руслі світових тенденцій – сама суспільно-політична ситуація в Україні в означений час сприяла появі в 40-вірр. XIX ст. реалістичного художньо-естетичного методу в літературі. Починаючи з цього часу, українська література почала віддзеркалювати проблеми тогочасного життя й шукати шляхи їх вирішення. Українську реалістичну прозу 50-60 рр., тісно пов'язану з досягненнями тогочасної світової літератури, репрезентовано іменами Марко Вовчок, А.Свидницького, Г.Квітки-Основ'яненка та інших. Головними темами цього періоду стали мотиви становища кріпацтва після селянської реформи, селянські ідеали життя і т. ін. У 70-80 рр. XIX ст. соціальне спрямування творів стало особливо відчутним в українській літературі, коли відтворювалося життя типової «маленької» людини на тлі соціально-економічних відносин. Літературознавець П.Федченко твори письменників цього періоду умовно поділяє за тематично-стильовими течіями: соціально-побутова (Л.Глібов, С.Руданський, І.Нечуй-Левицький, М.Старицький, М. Кропивницький), зі специфічним народницьким різновидом (О.Кониський, Б.Грінченко, О.Пчілка та ін.); соціально-психологічна (П.Мирний, І.Франко та ін.); соціально-філософська (І.Франко, М.Павлик, В.Самійленко, П.Грабовський) [1, с.11].

Аналізуючи твори письменників XIX століття, у яких порушено проблему виховання підростаючого покоління, варто відзначити постать видатної письменниці Марко Вовчок (Марії Вілінської), яка у своїх творах висвітила гострі питання сучасної їй системи освіти. Хочеться звернути увагу на проблему жіночої освіти та виховання, що була особливо актуальною соціальною проблемою кінця XIX ст. Громадська і літературна діяльність Марії Вілінської мала виняткове значення в жіночому русі. Літературну славу Марко Вовчок здобула завдяки збіркам «Народні оповідання» та «Оповідання з російського народного побуту». Письменниця з боєм писала про гірку жіночу долю селянок – дружин, матерів, сестер, дочок (оповідання «Сестра», «Одарка», «Горпина», «Козачка», соціальна повість «Інститутка» та інші).

Зазначимо, що український письменник, педагог О.Кониський також переймався проблемами зневажливого ставлення до жіночої освіти. Саме він висловив думку про необхідність її реформування («Про жіночу освіту» (1862р.), «Потреба реформи в освіті жіноцтва» (1888р.), активно розробляв питання морального виховання молоді («Потреба морального виховання» (1888р.). У

контексті проблеми дослідження привертають увагу оповідання на шкільну тематику: «Перед Світом. Оповідання про людей нового часу» (1866р.), «Споминки давнього. Школа» (1866 р.), «Мій перший прихід до школи» (1871р.). У творах відображені педагогічні ідеї О.Кониського щодо розбудови національної школи: необхідність організації навчально-виховного процесу на засадах етнізації життя дитини, відповідність змісту освіти соціально-економічному та політичному розвитку українського суспільства; побудови процесу навчання в освітніх закладах на принципах народності, природовідповідності, виховуючого навчання, науковості навчання, систематичності в навчанні, доступності, наочності, зв'язку навчання з життям, спрямованості навчального процесу на розвиток мислення учнів і формування в них світоглядних позицій громадянина-патріота.

Проблему жіночої освіти продовжив у своїй творчості видатний український письменник, педагог Б.Грінченко. Оповідання «Дзвоник» можна вважати свідченням тих обставин, що склалися у жіночих притулках кінця XIX століття. Нещасна дівчинка, героїня твору, потрапивши у такий заклад, на жаль, не знайшла підтримки та любові ані серед вчительок, ані серед інших вихованок. Вона стала посміховиськом для інших, але не через небажання вчитися, а через невміння та некомпетентність вихователок. Зовсім байдужі до сиріт, вони не мали жодного бажання якось заохочувати їх до навчання, не сприяли встановленню дружньої атмосфери в колективі, розвиткові індивідуальних здібностей кожної вихованки. Усі дівчата були для вихователок на одне лице, звичайно, про застосування індивідуального підходу не могло бути й мови. Б.Грінченко красномовно показує всі наслідки роботи таких горе-вчителів.

Твори Панаса Мирного становлять чималу інформативну цінність для історика педагогіки. Майстерним пером прозаїк виписав вражаюче полотно українського суспільного життя суперечливої доби формування нового суспільного ладу, а разом із ним і нової особистості. Однією з головних проблем суспільного життя України в другій половині XIX ст., що дуже хвилювала письменника, була проблема освіти та виховання підростаючого покоління. Школа зі сторінок Панаса Мирного «Лихі люди» (1875 р.) постає суворою, з великою кількістю учнів в одному класі і вчителем, що карав школярів за провини руками інших школярів «підхалімів». Різні типи школярів постають зі згаданої повісті: завжди голодні, здатні вкрасти (Попенко), прямі, відверто грубуваті, але й справедливі (Жук), наполегливі у навчанні, але й майстри доносити на інших (Шестірний), глибоко вразливі серцем, що не в змозі відстояти себе (Петро Телепень). Кожен з героїв-школярів по-різному уявляв собі своє майбутнє: перший хоче знайти собі багату жінку-попівну та парафію, для того, щоб виховати своїх дітей за рахунок народу, тому він боїться народної просвіти. Другий, навпаки, вважає, що той, хто вийшов з народу, за його рахунок вчився, потім повинен віддячити йому, віддати «народові все те, що через його придбав» [5, с.100]. Третій вважає, що «завжди будуть поміж людьми... і розумніші від других, і удатніші, ... вони-то і будуть правити громадою» [5, с. 100]; відповідно він намагається потрапити до кола цих «управителів». А останній мав на меті продовжити навчання в університеті, з тим, щоб потім показати народну нужду на папері, стати письменником (в цьому образі ми бачимо І.Білика – брата М.Мирного).

На думку П.Чубинського, українська національна школа поряд із сім'єю повинна виховувати справжніх патріотів своєї держави. У статті «Из села Твердохлибов Кременчуцкого уезда» П.Чубинський повідомляв про перші позитивні результати народних шкіл в навчанні молоді. Навчання в означених закладах освіти здійснювалося рідною українською мовою, саме завдяки цьому учні швидко вчилися читати та писати. Позитивним, на думку П.Чубинського, в народних школах було використання прогресивних методів навчання: «Навчання в нашій приходській школі та в деяких інших відбувається згідно методу (де в чому безпосередньо зміненому) Золотова. Початкове читання (замість букваря) йде по таблицях, що досить вдало складені малоросійською мовою Т.Грещанковським в Києві. Подальшим хорошим посібником слугують брошури малоросійською мовою, які видає Куліш» [13, с.102].

Значну історико-педагогічну інформативність має творчість українського письменника, активного громадського діяча І.Франка (1856–1916 рр.), який на прикладі власних художніх творів довів, що основними принципами навчально-виховного процесу є природовідповідність, культуровідповідність, науковість, систематичність і послідовність, інтегрованість наукових знань, виховне навчання, зв'язок із реальним життям, індивідуалізація (художні твори: «Грицева шкільна наука», «Малий Мирон», «Святий Валентій», «Похорон», «Бідний Генріх», «Іван Вишенський», «Мойсей» та інші; наукові праці: «Наука і її взаємини з працюючим класом», «Поza межами можливого», «Що таке поступ?» та інші) [3, с.27].

Звичайну початкову школу у Дрогобичі (на той час землі Австро-Угорщини) змалював І.Франко в оповіданні «Shonschreiben». Педагогами у школі були ченці, лише красне писання у другому класі, що налічував 85учнів, викладав колишній економ, пан Валько. Тонкий психолог І.Франко в портретній характеристиці педагога розкрив його характер: «Се був середнього росту чоловік, з коротко обстриженим волоссям на круглій баранячій голові, з рудими короткими вусами і рудою

гішпанською борідкою. Його широке лице і широкі, міцно розвинені вилиці враз із великими, на боки повідгиненими ушами надавали йому вираз тупості, упертості й м'ясоїдності. Невеликі жаб'ячі очі сиділи глибоко в ямках і блимали відтам якомсь злобно та неприязно» [12, с.86].

Такі антипедагогічні методи навчання та виховання призвели до того, що під кінець навчального року діти почали тупішати: «Хоч усі вчилися і силкувалися якомога встеретися від побоїв, але ніяка пильність не помагала. Боязливіші, викликані до таблиці, тратили голос, тратили пам'ять вивченого; інші, хоч і вміли, але переконавшись, що за найменшу помилку їх ждала така сама кара, як і тих, що не вміли нічого, тратили віру в себе» [12, с.298].

І.Франко констатував наслідки такого виховання – повну деградацію дітей: «Духовно виснажені школярі раділи найменшому перепочинку, навіть, якщо причина його – смерть. Коли помер від жорстоких побоїв однокласник, вони не могли приховати радості, бо той день був вільний від науки» [12, с.214].

Широку палітру проблем народної школи другої половини XIX століття, а саме: питання навчання та виховання сільських дітей, жахливі умови праці народного вчителя, залежність його від тих, хто, незважаючи на своє невігластво, керував справами освіти – відображено в оповіданнях Б.Грінченка. Так, у центрі твору «Екзамен» стомлені перелякані діти, які чекають на приїзд інспектора. Картина екзаменування яскраво характеризувала інспектора – обмеженого чоловіка, що вибився в міського крамаря, а потім в директора повітового банку. Повчаючи дітей, він демонстрував свою абсолютну неписьменність.

Як стверджує сучасний дослідник історії педагогіки Н. Побірченко, українські письменники і просвітителі в другій половині XIX ст. йшли шляхом проб і пошуків системи повноцінного виховання підростаючого покоління, часто інтуїтивно завдяки таланту і розумінню високої мети [9, с.11].

Важливим наративним джерелом сучасної історико-педагогічної науки у дослідженні проблем виховання минулого можуть стати автобіографічні твори українських письменників, у яких митці відтворили реалістичні карти сімейних взаємин своєї родини, побуту, процесу виховання та ін. Так, в оповіданні «Живцем поховані» І.Нечуй-Левицький розповідає про своє дитинство, про побут своєї родини, де народні звичаї, обряди, жарти та дотепи були надзвичайно пошановані. «Щаслива пора була!» – пише А.Свидницький в оповіданні «Відьми, чарівниці й опорі». – І я був щасливий, як не зважаючи на мене, всі могли говорити і робити, хто що хотів. Кожне словечко того часу незабутого глибоко запало мені в душу, пройшло всю мою постать, і до гробу серце моє випхається... То для мене була школа правди і любові» [10, с.358].

Такі твори, на думку Н.Побірченко, допоможуть зрозуміти феномен дитинства, а також духовний зв'язок між поколіннями у минулому [9, с.15].

Також художня спадщина українських митців слова XIX ст. може бути потужним джерелом дослідження проблем сімейного виховання минулого. Письменники XIX ст. надавали великого значення змалюванню виховного клімату сім'ї, родинних зв'язків. У творах «Біографія Білокопитенка» М.Номиса, «Кайдашева сім'я» І.Нечуя-Левицького, «Люборацькі» А.Свидницького яскраво зображений побут сім'ї другої половини XIX ст., родинні взаємозв'язки, зміст сімейного виховання в різних родинах. Так, наприклад, проблема дитячого виховання є ключовою у романі-хроніці «Люборацькі» А.Свидницького. Четверо дітей панотця Люборацького, добрих, працьовитих та слухняних, які виховувалися в звичайній патріархальній сім'ї, під впливом русифікації і колонізації перетворюються із щасливих людей на «покручів».

Тогочасна система навчання передбачала обов'язкову ізоляцію дітей від сім'ї, аби швидше відбувся процес русифікації і колонізації українського населення. Через такі антипедагогічні дії у дітей розвивалося хворобливе самолюбство, агресія, жорстокість, відчуття скривдженості. Цю проблему талановито із педагогічною майстерністю продовжує М.Номис (М.Симонов, 1823 – 1900 рр.) у повісті «Автобіографія Білокопитенка» та І.Нечуй-Левицький у творі «Причепи».

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку... Отже, реалістичні твори нарівні з традиційними історико-педагогічними джерелами свідчать, що, знаходячись у вирі напруженої соціально-економічної та політичної ситуації, українські письменники другої половини XIX ст. продовжували свою боротьбу за соціальну та національну систему освіти через висвітлення багатьох освітніх та виховних проблем в літературі та спрямування людей на вдосконалення і самих себе, і надто недосконалої дійсності. Із гносеологічної точки зору існують два методи пізнання дійсності: науковий та художній. Через це художня література має розглядатися дослідниками як один із способів осмислення людьми свого суспільного життя. Спосіб багато у чому відмінний від наукового дослідження, але тим не менше спрямований на здобуття істини, хоч і своєрідними (естетичними) засобами. Це, безумовно, є досить переконливим аргументом на користь того, що художнє бачення світу також представляє нам об'єктивну картину реальності. До художніх творів можна застосовувати низку джерелознавчих

методів та прийомів, що використовуються щодо традиційних джерел історико-педагогічної науки (з'ясування історії виникнення задуму твору та його реалізації, особливостей життєвого шляху та світогляду автора, суспільної реакції на його твір, встановлення ступеня достовірності).

Аналіз порушеної проблеми дозволяє зробити висновок, що у творчості українських письменників-реалістів другої половини XIX ст. порушено багато проблем виховання підростаючого покоління. Достовірність зображуваного у творах українських письменників підтверджується змістом документальних і нарративних історико-педагогічних джерел, а також висновками наукових досліджень цього часу.

Використання художньої спадщини українських письменників досліджуваного періоду допоможе досягнути повну картину генези виховного процесу другої половини XIX ст. в Україні. Порушена проблема не вичерпується результатами нашого дослідження, оскільки розглянуте питання є дуже складним і багатограним. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні й науковому обґрунтуванні методів опрацювання художніх реалістичних творів та створенні джерелознавчої методики їх аналізу як додаткового джерела історико-педагогічного знання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Історія української літератури XIX ст. : у трьох книгах / [упор. М. Т. Яценко]. – К. : Либідь, 1997.– К. 3. – 430 с.
2. Карпенко Г. І. Українська реалістична проза другої половини XIX ст. як історичне джерело : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Г. І. Карпенко. – Д., 2005. – 16 с.
3. Касянович Г. Педагогічні ідеї Івана Франка (до 150-річчя від дня народження Каменяра) / Григорій Касянович // Рідна школа. – 2006. – № 10(921), жовтень.– С. 27.
4. Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навч. посіб. / П. Г. Лузан, О. В. Васюк. – К. : ДАКККіМ, 2010. – 296 с.
5. Мирний Панас. Лихі люди / Панас Мирний // Панас Мирний // Збір. тв. : у 7 т. – К. : Наукова думка, 1968. – 1971. – Т. 1. – С. 70–131.
6. Миронец Н. И. Художественная литература как исторический источник: (к историографии вопроса) / Н. И. Миронец // История СССР. – 1976. – № 1. – С. 125–141.
7. Миронец Н. И. Художняя литература как джерело вивчення історії / Н. И. Миронец // Український історичний журнал. – 1971. – № 7. – С. 39–45.
8. Мнухина Р. С. Источниковедение истории нового и новейшего времени / Р. С. Мнухина. – М. : Высш. шк., 1970. – 328 с.
9. Побірченко Н. С. Образы дитинства в творчій спадщині українських громадівців (друга половина XIX ст.) / Н. С. Побірченко. – К. : ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1998. – 40 с.
10. Свидницький А. П. Роман. Оповідання. Нариси / [упорядкування і примітки Р. С. Міщука. вступна стаття П. П. Хропка]. – К. : Наукова думка, 1985. – 575 с.
11. Українська педагогіка в персоналіях – XIX століття : у 2 кн. / [за ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Либідь, 2005. – Кн.1. – 2005. – 552 с.
12. Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К., 1982. – Т. 49 : Твори. Листи. – 1982. – 810 с.
13. Чубинский П. П. Из с. Твердохлибов Кременчуцкого уезда / П. Чубинский // Основа. – 1862. – № 1.– С. 84–87.

Анотація

Ю.А.Гайдученко

Историко-педагогическая информативность и источниковедческий потенциал художественного наследия украинских писателей в исследовании проблем воспитания детей второй половины XIX ст.

В статье выяснены информативные возможности украинской реалистической художественной литературы второй половины XIX ст. как историко-педагогического источника на примере произведений Марко Вовчок, А.Свидницького, И.Нечуя-Левицкого, А.Кониского, П.Мирного, Б.Гринченко, Н.Номиса, И.Франко, а также предложен вариант источниковедческой методики анализа художественных произведений. В работе установлены источники сведений украинских писателей о современной им действительность, раскрыта оценка писателями-реалистами следствий образовательных реформ второй половины XIX ст. и показаны особенности воспитания детей второй половины XIX ст. Выявлено проблемы воспитания детей исследуемого периода и охарактеризована специфика художественных реалистических произведений как источника историко-педагогического знания.

Ключевые слова: историко-педагогический источник, информативность, украинская реалистическая проза, художественный метод познания, украинские писатели, педагогические взгляды, воспитание, образование, школа, семья, просветительско-педагогическое движение, вторая половина XIX столетия.

Summary

Yu.O.Haiduchenko

Historical and Pedagogical Information Value and Resource Potential of Creative Heritage of the Ukrainian Writers in the Research of Children's Education Problems of the Second Half of the XIX c.

In article the author clarified the informative possibilities of the Ukrainian realistic fiction of the second half of the XIX c. as a historical and pedagogical resource by the example of the works of Marko Vovchok, A.Svydnytskyi,

I.Nechui-Levytskyi, A.Konyskyi, B.Grinchenko, N.Nomis, I. Franko, and also the variant of a resource technique for analyzing creative heritage has been offered. The author establishes the informative resources of the Ukrainian writers about their current reality and reveals their estimation of the educational reforms consequences of second half of XIX c. and shows the features of children's education of the same period. The article highlights the problems of historical education of the investigated period and characterizes specificity of realistic creative heritage as a resource of historical and pedagogical knowledge.

Key words: *historical and pedagogical resource, information value, Ukrainian realistic prose, artistic method of knowledge, Ukrainian writers, pedagogical views, education, upbringing, school, family, cultural and educational movement, second half of the XIX century.*

Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.

УДК 930.001

М.Д.ГАЛІВ,

кандидат педагогічних наук, доцент
(м.Дрогобич)

Історико-педагогічне джерело та встановлення істини в історико-педагогічній науці (думки крізь призму поглядів Єжи Топольського)

У статті автор, спираючись на погляди видатного польського історика і філософа історії Єжи Топольського (1928 – 1998), аналізує і рефлексує над проблемою історико-педагогічного джерела як елемента пізнання минулого. Вказуючи на релятивність джерел, він акцентує увагу на інтерпретаційних можливостях дослідників, які працюють із джерелами, а отже на факторі конструювання історико-педагогічних наративів. Відтак заперечує актуальність кореспондентної теорії істини для історії педагогіки, натомість пропонує концепцію консенсусу як способу осягнення наукової істини.

Ключові слова: *Єжи Топольський, історико-педагогічне джерело, інтерпретація, конструктивізм, теорія істини, концепція консенсусу.*

Постановка проблеми у загальному вигляді... У 2003 р. побачила світ аналітична, сповнена цікавих рефлексій щодо актуальних проблем розвитку історико-педагогічної науки в Україні стаття академіка О.Сухоминської «Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет» [13]. Автор, виокремивши джерелознавчий показник трансформаційної кризи вітчизняної історії педагогіки, вказала на проблему масового напливу першоджерел, який потужним потоком вплив і впливається в історико-педагогічну науку, але при цьому науково не віддеференційовується, не відрефлексовується. Продовжуючи ці міркування, наголосимо, що джерелознавчий показник згаданої кризи (рецидиви якої спостерігаємо й досі) не вичерпується відсутністю належної оцінки, критики й науково виваженої інтерпретації джерел, а відзначається ще й майже повною відсутністю філософсько-методологічних опрацювань проблематики взаємозв'язку джерела, особистості дослідника й наукової істини.

Аналіз досліджень і публікацій... Джерелознавчий проблематиці у рамках історико-педагогічної науки ще у 1980-х рр. присвячували увагу російські вчені Е.Днепров, О.Кошелева [1; 8], Г.Корнетов [10], Д.Раскин [11], а згодом М.Богуславський [2]. На сучасному етапі розвитку української історико-педагогічної науки певні аспекти теорії і практики використання джерельних матеріалів істориками педагогіки досліджують Л.Ваховський [3], Л.Голубничка [5], Н.Гупан [6], О.Сухомлинська [13–15] та ін. Доволі часто теоретичне осмислення ролі і значення джерел в історико-педагогічній науці обмежується констатацією появи масиву нових матеріалів, що містять інформацію про незнані чи малознані раніше факти, події, імена, або характеризується черговою спробою класифікації історико-педагогічних джерел. На жаль, філософська та методологічна рефлексія над історико-педагогічним джерелом як елементом пізнання минулого й досі залишається недостатньо артикульованою у вітчизняному науково-педагогічному просторі.

Формулювання цілей статті... Розуміємо, що винесена у заголовок статті методологічна проблема надто широка для вузьких рамок цієї публікації. Тож ставимо за мету виокремити основні проблемні моменти процесу встановлення істини з історико-педагогічних джерел в історико-педагогічному дослідженні.

Виклад основного матеріалу... Насамперед зауважимо, що методологічною основою (щоправда не світоглядною, а інструментальною) нашого дослідження є погляди видатного польського історика і філософа історії Єжи Топольського (1928–1998) на історичні джерела та історичну нарацію. У своїх працях «Методологія історії» (1968, 1973, 1984) [18], «Теорія історичного знання» (1983) [20], «Правда